

Б. П. РАТУШНА

*Богдана Петрівна Ратушна, старший викладач
Львівської комерційної академії*

ЗМАГАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ – ЗАПОРУКА СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Україна проходить шлях вдосконалення моделі національного судочинства, що є одним із чинників інтеграції нашої країни в європейський правовий простір. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від повномасштабного реформування вітчизняної правової системи на основі принципів та стандартів, що сформувалися на загальноєвропейському рівні.

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (далі – Конвенція) є важливою і надзвичайно впливовою для залучення у правову систему України європейських правових цінностей, які стосуються захисту прав людини і мають високий гуманітарний потенціал. Усе це визнала Україна, ратифікувавши Конвенцію 17 липня 1997 року.

У своїй прецедентній практиці Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразового наголошував на важливості для справедливої судового розгляду здійснення доказування в межах змагального судового процесу¹.

Модель процесу є важливим аспектом, від якого залежить якість судочинства, його відповідність європейським стандартам справедливого суду. Загалом моделі судочинства аналізують, використовуючи загальнонаукові поняття типу і виду². Тип нерозривно пов'язаний з типологізацією, тобто методом наукового пізнання, в основі якого лежить відокремлення систем об'єктів та їх подальше об'єднання за допомогою узагальненої ідеалізованої моделі або типу.

У теорії судочинства як ідеальні типи використовують поняття (моделі) змагального і слідчого (інквізиційного) процесів. Ідеальні в тому сенсі, що вони є максимально абстрактними поняттями, які протиставляються реальним, конкретним процесуальним системам і в «чистому» вигляді ніде не зустрічаються. У цьому зв'язку, суттєвою ознакою ідеального типу є саме відсутність його прямих аналогів у реальності.

Змагальність як модель процесу – це такий ідеальний тип, у якому спір рівних сторін вирішується незалежним від них судом. Слідчий процес – це ідеальний тип процесу, в якому (на відміну від змагального процесу) функції збирання доказів, їх дослідження, загалом динаміка розгляду справи й ухвалення рішення зливаються в діяльності одного державного органу – суду.

Тривалий час змагальний і слідчий процеси протиставлялись один одному, оскільки вважалося, що вони є різними культурологічними моделями, одна з яких (змагальна) ґрунтується на індивідуалізмі, за якого право захищає насамперед інтереси окремого члена суспільства, а друга (слідча) – колективістська, за якої преважує активність суду з доказування, а право переважно захищає інтереси всього суспільства, держави³. Проте останнім часом усталилась думка, що ці дві моделі не настільки протилежні, як вважалося раніше, оскільки вони поділяють спільні базові цінності і визначають одну мету: ефективне і справедливе вирішення спорів. Зокрема в країнах, де історично склалася змагальна модель процесу, спостерігається тенденція відходу від абсолютної пасивності суду в доказуванні, а в англійському – як у кримінальному, так і в цивільному процесі – поширюється думка про те, що справедливість правосуддя належить пов'язувати не з суто формальним дотриманням процесуальних правил, а з усвідомленою орієнтацією на встановлення правди при вирішенні спорів судами.

У сучасній французькій юридичній доктрині є думка про те, що «стара ліберальна схема процесу, що передбачає змагання сторін під контролем суду і забезпечує перемогу сильнішого, не відповідає сучасним вимогам. Йдеться не про реставрацію інквізиційного процесу, а встановлення процесуального співробітництва, активну співпрацю судді та сторін з питань права і факту»⁴.

У німецькому процесі поглиблюється тенденція до посилення доказової активності суду, з'явилися новели, згідно з якими суд може за власною ініціативою у будь-якій справі витребувати будь-які докази незалежно від того, в кого вони знаходяться. Раніше таке право мали лише сторони. Таким чином, змагальність змінюється на кооперативність – тобто сторони або намагаються допомогти суду вирішити справу справедливо, або не заважають йому це робити.

Проте значні правові трансформації спостерігаються не лише в змагальних, й у слідчих моделях процесів. Зокрема, загальносвітові тенденції до кореляції та зближення моделей процесу не обминули і такий форпост інквізиційності, як російське судочинство. Там тривають дискусії про межу доказової активності суду, використання таких нетрадиційних джерел права, як правовий звичай та судовий прецедент⁵, пропонується запровадити інститут групового позову, хоча це не зовсім звично для російського правового менталітету і свідчить про суттєве проникнення елементів змагальності в російське судочинство.

Науковці зазначають, що «судові процедури тяжіють до певної універсальності»⁶, а відмінності між підходами до справедливого процесу у змагальній та слідчій моделями більше не можна вважати дуже ра-

зючими. В. В. Комаров з цього приводу зазначає, що спостерігаються тенденції на рівні національних процесуальних законодавств, які підтверджують в цілому конвергенцію двох відомих класичних форм цивільного процесу – цивільного процесу суто змагального типу і суто інквізиційного типу⁷. Всі ці процеси свідчать про те, що автономний розвиток різних систем права і правових систем окремих держав неможливий, тому яскраво простежується зближення змагальної та слідчої моделей судочинства. Внаслідок цього реально формується змішана модель судочинства, в якій риси слідчого процесу співіснують з елементами, запозиченими від змагальної системи. У літературі зазначається, що «сучасний цивільний процес у всьому світі «гібридоподібний»: він «квазіінквізиційний» або «квазізмагальний»⁸. На наш погляд, рівною мірою це стосується і кримінального процесу. Тому в різних процесуальних системах доцільно виділити схожі тенденції, спрямовані на подолання кризи у здійсненні правосуддя шляхом гармонізації та поєднання кращих і найбільш нейтральних (з культурної позиції) елементів змагальної та слідчої моделей.

Отже, модель судочинства – це унікальне правове явище, яке відображає уявлення суспільства про справедливе судочинство на певному історичному етапі суспільного розвитку. Модель судочинства – явище динамічне, яке реагує на важливі соціально-правові зміни у суспільстві, є їх віддзеркаленням. Зміни в моделі судочинства відбуваються в основному у площині розподілу доказових функцій суду та сторін.

Світові тенденції активних змін моделей процесу у не могли не позначитись на формуванні сучасного судового процесу України. Триває процес удосконалення процесуального законодавства, спричинений пошуком оптимальної моделі судочинства, в якій «необхідно забезпечити розумне збалансування публічних і приватних інтересів»⁹.

Протягом останнього десятиліття в Україні прийнято нові процесуальні кодекси. Безперечно, необхідність змін тут назріла давно, нагальною стала потреба закріпити у процесуальних кодексах нові інститути, нові процедури, спрямовані на оптимізацію судових процесів для реалізації права особи на справедливий судовий захист. Саме тому правова громадськість із надзвичайним оптимізмом сприйняла свого часу ухвалення нового ЦПК України, зазначаючи, що він значно удосконалив вітчизняну модель судочинства в напрямі її більшої відповідності міжнародним принципам і стандартам цивільного процесу.

Важливі зміни в побудові моделі кримінального процесу відбуваються у зв'язку з прийняттям нового КПК України, в якому декларується створення рівних можливостей для кожної зі сторін у кримінальному процесі та реальне впровадження у кримінальне судочинство принципу змагальності.

Ще одна ознака змагальної моделі процесу – прецедентне право починає істотно впливати на українську правову систему, оскільки «за сучасних умов основне джерело права – закон недостатньо оперативно регулює динамічні суспільні відносини»¹⁰. Та чи можна на підставі усього вищенаведеного стверджувати, що в Україні сформувалось судочинство змагального типу? Для відповіді на це питання слід з'ясувати зміст принципу змагальності, який закладає основи моделі такого процесу, типи (форми) судочинства і метод регулювання процесуальних відносин¹¹. Адже, якщо ми хочемо дізнатися, яким є судовий процес у державі, треба встановити, якими є ті принципи, котрі визначають його зміст.

Наука про судочинство рясніє варіантами термінів змагальності. Слушною видається позиція тих дослідників, які зауважили, що змагальність розглядається, зазвичай, і як принцип процесу, і як його модель¹². Проте, як зазначається в літературі, «вживання єдиного поняття з різним змістом не сприяє з'ясуванню природи зазначуваних ним явищ, розмиває їх зміст та межі і, як наслідок, ускладнює реалізацію цього поняття в правотворчості та практичній діяльності»¹³. Тому існування в теорії понять змагальності як моделі і як принципу процесу вимагає з'ясування їх співвідношення.

Як принцип – змагальність інтерпретують в ролі елемента самостійної системи принципів судочинства, що відображає «розподіл праці» між сторонами у доказуванні¹⁴. «Змагальністю визначається весь процес відбору, подання, витребування, залучення тощо фактичного матеріалу, необхідного для вирішення судом справи. Встановлюються форми, методи і способи дослідження цього матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування, її послідовність і правові наслідки»¹⁵.

Разом із тим низка науковців заперечує існування змагальності як самостійного принципу судочинства. Зокрема, дехто вважає, що у процесі існує принцип процесуальної рівності сторін в умовах змагальної форми судочинства. Суть цього принципу полягає в зумовлених законом рівних можливостях сторін реально використовувати процесуальні засоби захисту своїх прав та інтересів у змагальних умовах в порядку процесуальної діяльності.

На наш погляд, у дискусії про існування чи неіснування змагальності як окремого принципу судочинства слід підтримати позицію про те, що принципами можуть бути визнані лише ті положення та керівні ідеї, які закріплені в конкретних правових нормах. З огляду на це, змагальність видається важливим самостійним принципом судочинства, адже вона отримала нормативне закріплення як на конституційному рівні (ст. 129 Конституції України), так і в галузевому процесуальному законодавстві (ст. 10 ЦПК України, ст. 33 ГПК України, ст. 71 КАС України, ст. 22 КПК України). За сферою дії цей принцип тісно пов'язаний з фактичною стороною справи (вирішенням питання фактів) і закладає основні засади доказування.

Зміст принципу змагальності має вирішальне значення для розуміння його впливу на здійснення судочинства. Поширеною є концепція, згідно з якою підхід до визначення змагальності суттєво залежить від моделі побудови процесу: англосаксонської чи континентальної. Вітчизняний процес переважно будувався за континентальним типом. Це вплинуло на розуміння змісту принципу змагальності, в складі якого тра-

диційно виділяли такі компоненти: розподіл основних процесуальних функцій: 1) обвинувачення, захисту і вирішення судової справи; 2) процесуальна рівність сторін; 3) керівна й активна роль суду в процесі¹⁶. Саме останній компонент тривалий час викликає гострі дискусії в теорії процесу. Специфіка такого розуміння зазначеного компонента змагальності полягає в такій побудові процесуального порядку дослідження обставин справи в суді і в організації процесуальних відносин, пов'язаних з цим дослідженням, за якої забезпечується активна роль як обвинувача та захисника, так і суду, адже «змагальність – це, насамперед, метод пошуку істини, який полягає у змаганні сторін, доповнюваний і контрольований активною участю суду в розгляді справи»¹⁷. Незважаючи на нормативне закріплення принципу змагальності в радянському законодавстві, це не призвело до побудови змагального процесу, оскільки дія цього принципу була повністю нейтралізована принципами активної ролі суду у з'ясуванні обставин справи і беззаперечної вимоги досягнення у судовому процесі об'єктивної істини. Суд, як основний суб'єкт доказування, зобов'язувався доповнювати доказову базу в разі її недостатності. У результаті сторони могли бути бездіяльними в поданні й дослідженні доказів, не боячись жодних негативних для себе наслідків, – все за них повинен був зробити суд.

Сучасне бачення змісту принципу змагальності щодо ролі суду у доказуванні суттєво відрізняється від попереднього. Домінує позиція, відповідно до якої суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, сприяє всебічному й повному з'ясуванню обставин справи, зокрема роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права й обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їх прав¹⁸. Тобто, активна роль суду у активному (самостійному) встановленні ним фактичних обставин справи змінюється на лише його *сприяння* у встановленні таких обставин (ст. 10 ЦПК, ч. 6 ст. 22 КПК, ст. 4–3 ГПК). Вважають, що суд ухвалює рішення тільки на основі того матеріалу, який надали сторони, навіть якщо, на його думку, цей матеріал не відображає всіх обставин справи. Суд не збирає докази (ст. 93 КПК), адже «у кожного із учасників судочинства не повинні бути присутні елементи непритаманної йому функції»¹⁹. Проте деякі дослідники вбачають у такому трактуванні принципу змагальності негативний, на їх думку, вплив англо-американських традицій, повну залежність суду від позиції сторін²⁰. Вони вважають, що саме активність дає змогу суду, не обмежуючись суб'єктивними вимогами сторін, роз'яснити повністю справу й ухвалити вирок, що відповідає загальним інтересам суспільства. С. Волосенко також не вважає порушенням принципу змагальності ситуацію, коли суд у виняткових випадках проявить власну ініціативу в доказуванні (зокрема, з власної ініціативи витребуватиме певні докази), якщо обставини справи доводяться сторонами, але спірність ситуації не зникає. Верховний суд України поділяє схожі погляди, оскільки в одній зі своїх постанов зазначив про те, що «господарський суд, дійшовши висновку про недостатність доказів, вправі витребувати оригінал або належним чином засвідчену копію, чи належним чином засвідчену його частину, яка має значення для вирішення спору»²¹. Проте видається, що такий підхід є хибним, оскільки збирання судом доказів на користь сторін за власною ініціативою функціонально начебто ставить його на місце цих сторін, а злиття в руках суду всіх функцій незаперечно надало б діяльності суду одностороннього характеру. Вважаємо, що суд наділений правом збирання доказів, але він має це робити тільки за клопотанням сторін, які з поважних причин не можуть зробити цього самостійно.

Намагання усунути суд від невластивої йому функції збирання доказів зовсім не означає, що суд буде пасивний у доказуванні взагалі, адже збір доказів не охоплює собою всієї діяльності з доказування. Суд наділений низкою повноважень у доказовій діяльності, які слід класифікувати на вказівні, інструктивні та забезпечувальні²². Згідно зі вказівними повноваженнями суд визначає предмет доказування (ст. 130 ЦПК), розподіляє обов'язки з доказування між сторонами (тягар доказування) (ст. 92 КПК, ст. 60 ЦПК, ст. 33 ГПК), встановлює належність і допустимість доказів (ст. 58, 59 ЦПК, ст. 89 КПК, ст. 34 ГПК). Відповідно до своїх інструктивних повноважень суд роз'яснює учасникам процесу їх права й обов'язки, наслідки здійснення чи нездійснення певних дій (ст. 167 ЦПК, ст. 74 ГПК, ст. 321 КПК). Забезпечувальні повноваження спонукають суд за клопотанням сторін сприяти їм у витребуванні чи забезпеченні доказів (ст. 33 ЦПК), вирішувати питання про проведення експертизи за ініціативою сторін чи за власною ініціативою (ст. 41 ГПК, ст. 332 КПК). Крім цього, суд здійснює вирішальну роль у дослідженні доказів²³, може ставити учасникам процесу ті запитання, які вважає потрібними. Він нарівні зі сторонами здійснює допит свідків (ст. 352 КПК), має право знімати запитання, якщо воно, на його думку, є навідним (ст. 180 ЦПК). І, нарешті, суд зобов'язаний оцінити докази (ст. 212 ЦПК, ст. 94 КПК). Неналежне виконання цього обов'язку судом може призвести до скасування рішення, що неодноразово було підтверджено судовою практикою²⁴.

Викладене вище свідчить про те, що суд і надалі вирішує важливі питання, які виникають у судовому доказуванні, а його роль у проведенні справді змагального процесу зростає і певною мірою навіть ускладнюється, оскільки розвиток змагального начала жодним чином не повинен знімати безумовну відповідальність судді за справедливе вирішення справи. Безперечно, суд повинен врівноважувати процесуальний «двобій» сторін. Проте роль суду в судочинстві не має визначатися лише принципом змагальності та участю у доказуванні, адже судочинство цим не обмежується. Суд і надалі, безперечно, керує процесом, однак коли йдеться про доказування, то становище суду змінилось. Зокрема, у доказуванні він виконує подвійну функцію, а саме: сприяє сторонам у доказуванні та здійснює самостійну доказову діяльність. Сприяння сторонам у доказуванні полягає у збиранні та забезпеченні доказів судом у випадках та формах, передбачених законом. Самостійна ж доказова діяльність суду полягає у здійсненні обов'язкових доказових повноважень, до яких належать: а) дослідження доказів та їх б) оцінка. Обов'язкові доказові повноваження зай-

мають особливе місце серед повноважень суду, оскільки він здійснює їх незалежно від позиції сторін з метою виконання покладеного на нього обов'язку здійснити правосуддя та ухвалити справедливе рішення у справі.

Отже, модель судочинства – це правовий феномен, що є формою соціальної адаптації судочинства до соціально-правових процесів у суспільстві. Він є сталою величиною, але характеризується постійною зміною конфігурації взаємовідносин сторін та суду в доказуванні під час розгляду й вирішення судових справ.

Модель процесу формується на основі низки базових засад – принципів. Домінуючим для судочинства змагального типу є принцип змагальності, ключовим елементом якого є чіткий розподіл доказових функцій між сторонами та судом. Особливістю сучасного українського судового процесу є певна розмитість розподілу доказових функцій, оскільки суд зобов'язується сприяти сторонам у доказуванні шляхом збирання та забезпечення доказів на їх користь. У деяких випадках він може це робити за власною ініціативою, що з позиції Європейського суду з прав людини вважається неприйнятним, оскільки загрожує справедливому судовому розгляду. З огляду на це в Україні лише формується модель судочинства змагального спрямування. Разом із тим, на наш погляд, незалежно від моделі процесу суд завжди повинен виконувати лише йому притаманні обов'язкові доказові функції щодо дослідження та оцінки доказів, без чого він не зможе ухвалити правосудне рішення.

¹ МакБрайд Д. Європейська Конвенція з прав людини та кримінальний процес / Д. МакБрайд. – К. : «К.І.С.», 2010. – С. 398.

² Смирнов А. В. Модели уголовного процесса / А. В. Смирнов. – СПб. : Наука. – Альфа. – 2000. – С. 13.

³ Треушников М. К. Новый гражданский процессуальный кодекс России 2002 г.: некоторые социокультурные особенности / М. К. Треушников, Д. Я. Малешин // Вестник Московского университета. – 2004. – № 4. – С. 59.

⁴ Давтян А. Г. Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. пособие / [под ред. А. Г. Давтян]. – М. : ТК Велби. – 2008. – С. 98.

⁵ Исаенкова О. В. Применение нетрадиционных для России источников права в российском гражданском процессе / О. В. Исаенкова, А. А. Демичев // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та кодексу Адміністративного судочинства України. – Тези доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції (25–26 січня 2007 р.) – С. 43–47.

⁶ Комаров В. В. Цивільний процесуальний кодекс та кодекс Адміністративного судочинства України: проблема єдності та відмінностей / В. В. Комаров // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та кодексу Адміністративного судочинства України. – тези доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції (25–26 січня 2007 р.) – С. 3–9.

⁷ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті / В. В. Комаров // Цивільне судочинство. Судова практика в цивільних справах. – № 4. – 2011. – С. 37–61.

⁸ Медведев И. Р. Гражданский процесс Англии и США: повышение ответственности сторон за свои объяснения и действия / И. Р. Медведев // Правоведение. – 2007. – № 1. – С. 36–151.

⁹ Аленін Ю. Кримінальне судочинство як сфера захисту публічних чи приватних інтересів / Ю. Аленін, Т. Лукашкіна // Юридичний вісник. – 2011. – № 4. – С. 68–73.

¹⁰ Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Капліна. – Х., 2009. – С. 15.

¹¹ Карякин Е. А. Реализация принципа состязательности в уголовном судопроизводстве (вопросы теории и практики): монография / Е. А. Карякин. – Оренбург: ГОУ ОГУ. – 2005. – С. 65.

¹² Мотовиловер Я. О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса: Учебное пособие / Я. О. Мотовиловер. – Ярославский гос. ун-т. – Ярославль: Изд-во Ярославского ун-та, 1978. – С. 62–79.

¹³ Багдасаров Р. В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и стран Европейского Союза / Р. В. Багдасаров. – М.: Юрлитинформ, 2008. – С. 7.

¹⁴ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т. В. Сахнова. – – Wolters Kluwer Russia, 2008. – С. 106.

¹⁵ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ.навч. закл. / М. Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – С. 52–53.

¹⁶ Алексеев Н. С. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – С. 40.

¹⁷ Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса / Н. Н. Полянский. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1956. – С. 100.

¹⁸ Волосенко С. О. Принципы змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. О. Волосенко. – К., 2010. – С. 14.

¹⁹ Грицаєнко Л. Р. Змагальність, диспозитивність, рівність сторін – принципи кримінального процесу України / Л. Р. Грицаєнко // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 188–194.

²⁰ Єфремов С. Новий КПК та його відповідність основним засадам (принципам) кримінального судочинства / С. Єфремов // Юридичний вісник України. – 2012. – № 16. – С. 6–7.

²¹ Судова практика. Рішення в господарських справах // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 4. – С. 76.

²² Проблемы науки гражданского процессуального права: [под ред. проф. Комарова В. В]. – Х.: Право. – 2002. – С. 160.

²³ Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 17 лютого 2009 року (витяг) // <http://www.scourt.gov.ua>

²⁴ Рішення у господарських справах // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 23–24.; Рішення у кримінальних справах // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 4.

Резюме

У статті досліджується поняття змагальності як моделі судочинства та як принципу процесу, встановлюється їх співвідношення. Аналізується чинне процесуальне законодавство України з метою з'ясування належності моделі вітчизняного судочинства до змагального процесу як запоруки справедливого судового розгляду.

Ключові слова: модель процесу, слідчий та змагальний процеси, принцип процесу, активність суду, доказові функції суду.

Резюме

В статье анализируется понятие состязательности как модели судопроизводства, а также как принципа процесса, устанавливается соотношение этих понятий. Исследуется действующее процессуальное законодательство Украины на предмет соответствия модели отечественного судопроизводства состязательному процессу как залогоу справедливого судебного разбирательства.

Ключевые слова: модель процесса, следственный и состязательный процесс, принцип процесса, активность суда, доказательные функции суда.

Summary

The article examines the concept of adversarial process as a model of justice and as a principle of the process, as well as their correlation. The current procedural legislation of Ukraine is taken into consideration to clarify the appliance of the domestic proceedings' model to adversarial process as a guarantee of a fair trial.

Key words: process model, investigatory process, adversarial process, principle of the process, active court, evidentiary court functions.

Отримано 2.10.2012

С. В. СИНЕНКО

*Світлана Володимирівна Синенко, здобувач
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України*

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТРИВАЛОСТІ РОБОЧОГО ЧАСУ ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТУ**

Робочий час є однією з істотних умов трудового договору і торкається інтересів як працівника, так і роботодавця. Його раціональне поєднання з часом відпочинку дає змогу ефективно використовувати здатність людини до продуктивної праці, відтворювати фізичні та психологічні характеристики працівника, а також комплексно застосовувати виробничі потужності та інше майно роботодавця¹.

У науці трудового права питання регулювання тривалості робочого часу досліджували В. М. Венедиктова, В. С. Венедиктов, Л. Я. Гінцбург, В. В. Глазирін, Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков, Ю. М. Коршунов, Л. А. Муксінова, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, П. Д. Пилипенко, В. П. Силаєв, І. Л. Силін, Л. О. Сироватська, О. М. Ярошенко та інші вчені. Проте, не применшуючи значень досліджень з тематики тривалості робочого часу вчених у галузі трудового права, слід зазначити, що особливості розвитку законодавства, що регулює питання тривалості робочого часу працівників транспорту, у період незалежності України ще не були розглянуті та досліджені, крім правового регулювання робочого часу й часу відпочинку працівників залізничного транспорту в дисертаційному дослідженні А. М. Апанасенко.

У зв'язку з цим метою публікації є визначення особливостей правового регулювання тривалості робочого часу працівників транспорту, праця яких безпосередньо пов'язана із управлінням транспортних засобів, управлінням руху транспортних засобів та обслуговуванням пасажирів на транспорті, виявлення проблем правового регулювання та формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Робочий час є важливою складовою системи трудового права. Відповідно до ст. 57 Кодексу законів про працю України² час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) передбачається правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками змінності.

Робочий час як інститут трудового права є сукупністю правових норм, що визначають тривалість, склад, режим та порядок обліку робочого часу. Інститут робочого часу містить в собі норми Конституції України (ст. 44, 45)³, а також значний масив правових норм, що подаються у КЗпП України та інших нормативно-правових актах України.

На сьогодні тривалість робочого часу працівників транспорту регулюється як Кодексом законів про працю України, так і галузевими, локальними правовими нормами. На галузевому рівні тривалість робочого часу в транспортній галузі кожного виду транспорту регламентується спеціальними нормативними актами –